

УДК 340.11

О.В. СЕРДЮК, канд. філос. наук, доц.,
Інститут вивчення проблем злочинності Академії
правових наук України

ТИПОЛОГІЯ ПІДХОДІВ У МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ПРАВознавства

Ключові слова: методологія, правознавство

Сучасне правознавство вже давно не схоже на «юриспруденцію понять» 19 ст., його погляд на правові феномени не обмежується формально-логічними, понятійними формами. Таке розширення предметної сфери, поява нових «онтологій права» стало можливим на основі застосування нових пізнавальних підходів. Поняття «підхід» є загальноприйнятим у сучасній соціальній науці з середини 60-х років, одержавши досить чіткі визначення як певного «способу організації пізнавального процесу в конкретній науці, що фіксує не тільки інструментальну сторону пізнання, але й світоглядну, загальнотеоретичну» [1, 2]. Очевидно, цим пояснюється те, що вітчизняні автори постійно звертаються до проблеми типології підходів, оскільки не виникає сумнівів у неможливості пояснення методології правознавства лише на основі юридичного підходу чи його варіантів.

Спроби побудови типології підходів знаходимо як в навчальній літературі з теорії права та галузевих правових наук, так і в наукових дослідженнях з проблем методології правознавства (С.І. Максимов, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Л.В. Петрова, А.А. Козловський). Ознакою «методологічної коректності» стає аналіз існуючих підходів при дослідженні спеціальних наукових проблем. Однак при цьому не аналізуються підстави таких типологій, а самі підходи найчастіше обмежуються тими, що можуть бути виділені на основі розрізнення типів праворозуміння.

Метою статті є визначення загальних рис системи методологічних підходів, наявних в

сучасному правознавстві, а також статусу та особливостей найбільш впливових серед них. Новизна роботи полягає у дослідженні проблеми типології підходів у контексті їх взаємодії з юридичним підходом. Аналіз підходів, що застосовуються в пізнанні права, має досить практичну орієнтацію, оскільки він покликаний зробити більш зрозумілими наслідки використання цих підходів для юридичного підходу, який є системоутворюючим для методології правознавства загалом. Однак у ситуації взаємодії з іншими пізнавальними засобами він отримує певні особливості, які слід визначити і враховувати для отримання несуперечливих наукових результатів.

Якщо на рівні «методів» ми навряд чи виявляємо якісну специфіку засобів і прийомів юридичного пізнання, то його аналіз в площині підходів орієнтований саме на те, щоб на рівні основ науки (тобто не тільки «технології науки», але й її «ідеології») виділити такі елементи епістемології науки, що відрізняють її від інших. У цьому контексті варто вести мову про юридичний підхід, як характеристику основ юридичної науки. Ще на початку минулого століття в ситуації появи конкуруючих теорій права (перш за все, аксіологічних та соціологічних) важлива увага приділялась визначенню базових засад юридичного підходу з метою його розмежування з іншими можливими (але досить часто - не зовсім бажаними) способами його пізнання.

Г.Ф. Шершеневич сутність юридичного підходу вбачав у «систематичному викладі норм права, які діють за певних умов у певній країні», розкриваючи його зміст через науково-пізнавальну діяльність у вигляді «опису, узагальнення, систематизації норм, формулювання юридичних дефініцій» [3, с.761]. Його визначення цілком вписувалось у домінуючі уявлення про сутність правової науки як головним чином «юриспруденції понять». Логіко-понятійні конструкції визнавались основним об'єктом, з яким має справу юридична наука, хоча не виключалась можливість існування інших «модусів»

існування права. М. Вебер сутність юридичного підходу визначає через виділення орієнтації на «такий зміст правових категорій, яким він має бути, на логічно коректне виявлення нормативного змісту вербальних конструкцій, в яких існує правовий припис» [4, с.507]. Є. Ерліх констатував, що «юридична наука не знає іншого методу, крім того, що був вироблений для застосування закону в судовій практиці», тобто абстрактного і дедуктивного, позбавленого всякого зіткнення з реальністю [5, р.9].

У радянській юридичній науці як на стадії її становлення питання про «домінуючий підхід», «основний метод», «фундаментальне ядро» мало не стільки власне методологічне значення, скільки ідеологічне. Тому не випадково, що визначення його змісту звичайно включало встановлення ролі «діалектичного й історичного матеріалізму» як основи юридичного підходу. Однак у такому визначенні бажане (необхідне) видавалося за дійсне. Якщо на рівні теорії права цю тезу можна вважати справедливою, то інші галузі правознавства ґрунтувалися на спеціально-юридичному підході, що сформувався як результат рефлексії процесів створення системи правових норм і практики їхнього застосування, і став «парадигмою юридичного знання і мислення», визначаючи спрямованість правових досліджень у галузевих юридичних науках. У 50-х роках Р. Лукіч стверджував, що для правової науки специфічним (властивим лише для неї) є «догматичний метод, який включає «систематичне тлумачення та вивчення конкретних правових приписів» [6, с.23]. Юридичний підхід означає особливу систему обробки та аналізу змісту діючих норм права і юридичної практики, що містить у собі: 1) опис норм права, юридичної практики; 2) встановлення юридичних ознак правових явищ; 3) вироблення понять і визначень; 4) класифікацію правових явищ; 5) встановлення їхньої природи виходячи з правових конструкцій, загальних положень юридичної науки; 6) їхнє пояснення під кутом зору юридичних теорій і концепцій.

Юридичний підхід характеризується спрямованістю на вивчення нормативного матеріалу (нормативні тексти - закони, судові рішення і т.п.). Але, як точно відзначив М.С. Строговіч, головне не в цьому, а у свідомому виключенні соціальних умов, соціального контексту нормативності, що розглядається як замкнута, самодостатня система норм, що після відповідної логічної обробки дає принципи і поняття, стандарти будь-яких правових рішень [7, с.59].

Таке тлумачення не викликає суттєвих заперечень у сучасних дослідників, оскільки воно фактично відображає базові та органічні для правознавства пізнавальні засоби. Наприклад, А.А. Козловський визначає формально-догматичний підхід (метод) у якості специфічного для правознавства, вказуючи на його зв'язок з логікою як основою тлумачення права [8].

Головна проблема при побудові типології полягає в необхідності розрізнення двох її можливих моделей. По-перше, така типологія може бути отримана шляхом теоретизування щодо можливих підходів, тобто таких, які можуть бути застосовані до пізнання правових феноменів. Така теоретична типологія має безсумнівну значимість, оскільки вона розкриває потенційні можливості методологічного розвитку правової науки. По-друге, типологія може бути отримана шляхом методологічної рефлексії конкретної теоретико-пізнавальної ситуації, коли ми отримуємо ті типи підходів, які реально застосовуються в правознавстві. Очевидно, такий варіант типологізації («рефлексивний») є більш адекватним завданням нашого дослідження.

Зважаючи на критерії виділення сутності юридичного підходу, отримує пояснення те, що найбільш поширеною є типологія підходів на основі праворозуміння, тобто світоглядного за своїм характером знання про сутність права, на підставі визначення гносеології та онтології вирішення «основного питання правової науки» - «що є право?». При всьому різноманітті підходів у таких типологіях виділяються кілька базових спо-

собів праворозуміння: а) догматичний (варіанти: «нормативістський», «позитивістський», «аналітичний», «формально-юридичний» і т.п.); б) соціологічний («генетичний», «реалістичний» та ін.); в) аксіологічний («ціннісний», «природно-правовий», «антипозитивістський», «психологічний», «суб'єктивний» тощо). Така типологія була виправданою в кінці 19-го – на початку 20-го століть, коли світоглядні відмінності були жорсткими, однак вона не спрацьовує в сучасних умовах. Пізнавальні засоби стали більш спеціалізованими, мультипарадигмальність створила парадоксальні та неможливі в минулому ситуації, коли в рамках одного підходу можливі різні типи праворозуміння. Наприклад, соціологічний підхід можливий на засадах не лише власне «соціологічного праворозуміння» («соціологізму» з його об'єктивізмом і деперсоналізацією), але й нормативізму (наприклад, в рамках емпіричних соціально-правових досліджень, де право сприймається як формальні конструкції правових приписів) та ціннісного праворозуміння.

Крім того, підходи можуть бути виділені за ознакою наявності та характеру генетичних зв'язків із конкретною наукою на два типи.

По-перше, це підходи, які мають чіткий зв'язок з конкретною «материнською» наукою. Саме вони складають більшість серед тих підходів, що можуть бути виділені в правознавстві, характеризуючись не лише більшою мірою поширеності, але й більш вираженою інституалізацією в якості пізнавальних інструментів правознавства. Як приклади можна назвати наступні підходи: історичний, соціологічний, економічний, психологічний та деякі інші. Варто звернути увагу, що «материнські» науки, на базі онтологічних та епістемологічних постулатів яких відбувалось формування цих підходів на різних етапах свого розвитку, мали період більш чи менш вираженого «наукового імперіалізму», тобто претензію на існування в якості універсальної інтегративної науки про суспільство, що визначає спосіб та методи пізнання

суспільних феноменів іншими науками про суспільство. В крайньому варіанті такий імперіалізм супроводжувався тезою про включення таких наук до структури цієї універсальної науки в якості субдисциплін. Наприклад, у 19- на початку 20 ст.ст. набув поширення «соціологічний імперіалізм». Саме в якості такої універсальної, інтегративної науки про суспільство виникла соціологія. Обґрунтування такого розуміння статусу соціології знаходимо, наприклад, у Е. Дюркгейма. Важливо, що залучення соціологічного підходу до пізнання правових феноменів відбувалось у цей період у значній мірі під впливом такого розуміння співвідношення соціології та права. Наприклад, такі дослідники, як Є. Ерліх та С. Муромцев, розглядали проблематику теорії права на основі тлумачення правознавства як частини загальної соціологічної науки. В сучасних умовах схожі інтенції знаходимо в прагненні обґрунтувати універсальний статус економічної науки в поясненні суспільних феноменів. В останній чверті 20 ст. економічний підхід отримав чіткі концептуальні орієнтири на основі актуалізації значення мікроекономічних теорій. Такий «методологічний переворот» звичайно асоціюють з Г. Беккером, який вже в 50-х роках чітко визначив завдання вивести економічний аналіз на рівень дослідження всіх різновидів соціальної поведінки, перетворивши його на універсальний засіб соціального пізнання. Г. Беккер намагався це довести, застосовуючи цей підхід, зокрема, і для пояснення класичних правових проблем: злочин і покарання, расова дискримінація в трудових відносинах, розлучення, угоди, тощо. Інституційно цей підхід існує як «рух», «право та економіка» або «аналіз правових феноменів з позицій економічного підходу», і є однією з найбільш впливових парадигм в сучасному правознавстві, а в країнах прецедентного права – це найбільш динамічна та «агресивна» парадигма [9].

Інституалізація філософії права як загально-теоретичної дисципліни в рамках правознавства та зростання в галузевих правових

науках зацікавленості в використанні філософських категорій при дослідженні галузевих проблем дозволяє ставити питання про можливість виділення філософського підходу. Сутність цього підходу не зводиться лише до поширення філософського дискурсу на проблематику правознавства. Не існує якихось аспектів реальності, що є предметом власне філософського дослідження, але є тенденція до універсалізації властивого філософії способу дослідження, пізнання явищ, яка перетворює будь-які наукові чи позанаукові («життєві») проблеми в предмет філософського розгляду. Філософський підхід не означає поглинання онтологічної проблематики правових наук, а лише інший аспект їх бачення. Цінність філософського підходу полягає в здатності формулювати проблеми і тільки в другу чергу – давати відповіді, оскільки саме проблеми («формулювання питань») становить стратегічний компонент наукового пізнання, а відповіді (теорії, гіпотези тощо) мають ситуативний характер, змінюються з часом.

Існування політологічного підходу в правознавстві обґрунтовується тим, що право є політичним за своєю природою, і юристи змушені використовувати політичну теорію для пояснення правових феноменів. Політологічний підхід визнається як найбільш універсальний засіб розкриття механізмів взаємодії політичних та правових інститутів. У таких дослідженнях застосовуються дві основні теоретичні конструкції. По-перше, «груповий підхід», згідно з яким правові процеси мають розкриватись через виділення процедур реалізації «групових інтересів» у прийнятті рішень. По-друге, «біхевіоризм», який робить акцент на поведінці окремих реальних суб'єктів (суддів, парламентарів, тощо). Найбільш чітко політологічний підхід інституалізується в США, перш за все, відносно конституційного права. Навіть у консервативних рамках методології радянського правознавства були спроби аналізувати проблеми конституційного права із застосуванням політологічного підходу.

По-друге, це підходи, що в генетичному аспекті не мають чіткої дисциплінарної ідентифікації та визнаються загальнонауковими або міждисциплінарними за своєю природою. Наприклад, до них можуть бути віднесені системний, синергетичний, інформаційний, порівняльний, антропологічний та деякі інші. Але в більшості випадків такі підходи також мають певну наукову дисципліну (інколи - комплекс дисциплін), що претендує на виконання функції епістемологічного та онтологічного обґрунтування сутності та меж застосування таких підходів або ж реально виконує цю функцію. Варто згадати антропологічний підхід к правознавстві, що базується на засадах сучасної антропології як соціально-філософської дисципліни. В інших випадках досить важко вести мову про базисну («материнську») дисципліну. Показовим може бути синергетичний підхід, який відображає інтенції сучасного наукового пізнання, які ще не отримали чіткого дисциплінарного оформлення, залишаючись загальними світоглядними установками, не перетворюючись на повноцінні схеми наукового (теоретичного) пояснення. Цим, на наш погляд, пояснюється відсутність суттєвих результатів у дослідженні конкретної проблематики галузевих правових наук. Вітчизняні автори досить часто вказують на застосування синергетичного підходу, однак висновки, отримані на його основі, мають достатньо тривіальний характер.

Продуктивними слід визнати спроби типологізації підходів в історико-теоретичних дослідженнях політико-правового знання [10]. Визнається, що система підходів динамічна і принципово «незамкнута», відкрита для адекватного реагування на суспільний контекст розвитку науки. Якщо в період формування «класичної» юридичної науки Нового часу (XVII-XVIII ст.) можна було говорити тільки про два підходи (крім догматичного) - порівняльно-історичний (історичний) та аксіологічний (на основі світоглядних установок природно-правової теорії), то наприкінці XX століття західні автори вказують на те, що інсти-

туційно зрілі форми мають наступні підходи: історичний, порівняльно-правовий, економічний, соціологічний, системний, інформаційний, антропологічний, семіотичний, кібернетичний, організаційний, інституційний, гендерний (феміністський), конфліктологічний та деякі інші [11].

В результаті інтенсифікації взаємодії суспільних наук, у якому усе більш виразною стає участь юридичної науки, виникає можливість говорити про появу нових підходів (дуже часто міждисциплінарних по своєму статусу), що використовуються в вирішенні теоретико-методологічних питань сучасної юридичної науки. В цьому можна вбачати ознаки впливу на правознавство нового («некласичного») типу наукової раціональності, якому властивий вихід за межі парадигм, побудованих на одному методологічному підході. Прояви цих процесів досить різні. Наприклад, право може розглядатися як певний вид соціальної інформації, а правовідносини - як вид інформаційної взаємодії. Спроби розглядати соціальну взаємодію з точки зору її інформаційного змісту та аналізувати її в поняттях інформаційної теорії, що має міждисциплінарний характер, починалися в різних соціальних науках. У правовій науці була обґрунтована цінність «інформаційного підходу до права», що означав розгляд правової реальності як певних інформаційних процесів. Хоча при цьому визнавалось, що «результати досліджень на основі інформаційного підходу повинні були переосмислюватися в поняттях теорії права», тобто він ставився у відносини додатковості до формально-догматичного, аналітичного підходу.

Очевидно, можна говорити про те, що в останній чверті ХХ століття концептуально оформився семіотичний підхід до права, що базується на загальних дослідницьких програмах сучасної семіотики. Семіотика вивчає тексти, об'єкти, дії як знаки, що одержують значення в рамках певної культури, і намагається знайти правила, що у знаках породжують зміст. Цей підхід також розглядається як універсальний (загальнонауковий). У право-

вій семіотиці об'єктом є правові тексти, а також сам правовий дискурс (у т.ч. правова наука). Важливим є те, що даний підхід акцентує увагу на процесах комунікації, що забезпечує формування та функціонування права як знакової системи [12].

Наведені вище приклади не вичерпують усього різноманіття підходів, що існують у рамках методології сучасного правознавства. Вони є ілюстрацією гетерогенності та складності тих пізнавальних структур, в яких функціонує юридичний підхід. Відповідно можна констатувати формування особливої групи завдань філософсько-правової рефлексії в правознавстві – аналіз статусу різних методологічних підходів у сукупному пізнавальному процесі сучасного правознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Denzin N. K. The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods. - N.Y. : Russel and Russel, 1977. – 231 p.
2. Пэнто Р. Методы социальных наук / Р. Пэнто, М. Гравитц. - Пер. с франц. – М. : Прогресс, 1972. – 348 с.
3. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – Вып. 4. – М. : Б.и., 1914. – 804 с.
4. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Наука, 1990. – 739 с.
5. Ehrlich E. The fundamental principles of the sociology of Law / E. Ehrlich. – N. Y., 1962. – 228 p.
6. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М. : Юриздат, 1961. – 311с.
7. Строгович М. С. Вопросы теории правоотношений / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1964. – № 6. – С. 53-61.
8. Козловський А. А. Гносеологія і методологія права: проблеми співвідношення / А. А. Козловський // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія Правознавство. – 2000. – Вип. 75. – С. 4-8.
9. Posner R. A. Economic Analysis of Law / R. A. Posner. – New York : Aspen, 2003. – 542 p.

10. Луковская Д. И. Политические и правовые учения : историко-теоретический аспект / Д. И. Луковская. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 340 с.
11. Harris G. *Legal Philosophies* / G. Harris. – 2-nd ed. – London : Butterworth, 1997. – 317 p.
12. Jackson B. *Semiotics and Legal Theory* / B. Jackson. – London, 1985. – 388 p.

Сердюк О. В. Типологія підходів у методології сучасного правознавства / О. В. Сердюк // Форум права. – 2008. - № 3. – С. 458-463 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08savmsp.pdf>

Розглядається проблема плюралістичності методологічних підходів, що існують в рамках сукупного пізнавального процесу сучасного правознавства. Обґрунтовується необхідність побудови типології таких підходів не лише на основі відмінностей типу праворозуміння, але й інших епістемологічних характеристик. Аналізуються специфічні особливості деяких підходів, що є поширеними в сучасних умовах (економічного, семіотичного, політологічного).

Сердюк А.В. Типология подходов в методологии современного правоведения

Рассматривается проблема плюралистичности методологических подходов, которые существуют в рамках совокупного познавательного процесса современного правоведения. Обосновывается необходимость построения типологии таких подходов не только на основе отличий типа правопонимания, но и других эпистемологических характеристик. Анализируются специфические особенности некоторых подходов, которые являются распространенными в современных условиях (экономического, семиотического, политологического).

Serdjuk A.V. Typology of Approaches in Methodology of Modern Jurisprudence

The problem of pluralism of methodological approaches which exist within the framework of modern jurisprudence is examined in the article. The necessity of construction of typology of such approaches is grounded not only on the basis of differences of type of definition of law but also other epistemological features. The specific features of approaches which are widespread in modern jurisprudence are analysed (economic, semiotics, political science).